

Такім чынам, развіццё граматычнага ладу маўлення мае вялікае значэнне для агульнай маўленчай падрыхтоўкі вучняў. Разам з засваеннем граматычных формаў і фарміраваннем марфалагічных уменняў адбываецца ўдасканаленне фанетычных, лексічных уменняў, якія становяцца асновай авалодання беларускай мовай як сродкам суразмоўніцтва.

Літаратура

1. Еленский, Н.Г. О новой закономерности усвоения близкородственных языков / Н.Г. Еленский // Веснік адукацыі. – 2007. – № 9. – С. 21–23.
2. Жинкин, Н.И. Механизмы речи / Н.И. Жинкин. – М. : Изд-во академии педагогич. наук. – 1958. – 370 с.
3. Мурина, Л.А. Методика русского языка в школах Белоруссии : учеб. пособие / Л.А. Мурина. – Минск : Университетское, 1990. – 320 с.
4. Что значит знать язык и владеть им / Н.М. Шанский [и др.] ; под ред. Н.М. Шанского. – Л. : Просвещение, Ленингр. отд-ние, 1989. – 192 с.

Н.П. Маслоўская

(навуковы супрацоўнік аддзела беларуска-рускіх моўных сувязей
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі)

ПРЫМЕТНІК У ГРАМАТЫЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Пачаткам унармавання беларускай пісьмовай мовы прынята лічыць час выхаду ў свет у 1918 г. “Беларускай граматыкі для школ” Б. Тарашкевіча. Да яе з’яўлення беларуская мова вызначалася адсутнасцю адзіных прынцыпаў правапісу і нават адзінага алфавіта. Цікава прыгадаць у гэтых адносінах, як ацэньваў тагачасную сітуацыю з моўнай нарматворчасцю сам аўтар першай граматыкі: “Дагэтуль беларуская літаратурная мова развівалася толькі паводлуг сваіх найагульнейшых правоў, найбольш для яе характэрных і ад каторых яна не адступала. Шмат якія пытанні заставаліся без адказу. Ня было аднолькавага правапісу” [3, с. 3]. Менавіта таму гэта выданне падручніка было ажыццёўлена ў дзвюх рэдакцыях – беларускім і лацінскім алфавітам. Але ўжо ў наступных перавыданнях “Беларускай граматыкі для школ” умацоўвалася толькі традыцыя выкарыстання беларускай пісьменнасцю кірылічнай азбукі.

Адразу ж пасля выхаду “Беларуская граматыка для школ” атрымала шырокае распаўсюджанне ў навучальнай, педагагічнай, газетнай і культурнай дзейнасці краіны. Тым самым правапісныя заканамернасці, упершыню сфармуляваныя Б. Тарашкевічам, без афіцыйнага зацвярджэння сталі агульнапрызнанай нормай. Нягледзячы на тое, што гэта быў першы вопыт Б. Тарашкевіча, у выданні былі дакладна вызначаны галоўныя

граматычныя катэгорыі беларускай мовы, характэрныя для яе словазмянення: лік (адзіночны і множны), склон (7 склонаў), час (цяперашні, прошлы, будучы), часціны мовы (прымета, імя, дзеяслоў, прыслоўе, чысло, займя і інш.). Некалькі параграфіў падручніка былі прысвечаны такой часціне мовы, як прыметнік (па тэрміналогіі выдання – прымета). Пры яго азначэнні ўказваецца: “Прыметаю называецца часьціна мовы, што мае рады (муж., жан. і ніякі) і скланяецца: сьвяты, сьвятая, сьвятое; сiні, сiняя, сiняе і інш.” [3, с. 29].

У лаканічных фармулёўках змяшчаецца асноўная інфармацыя аб граматычных катэгорыях і асаблівасцях форм словазмянення прыметы (прыметніка), звяртаецца ўвага на адметнасці скланення: “прыметы з цвёрдым і з мяккім зычным перад канчаткамі” (лік адзіночны *босы, босая, босае*; лік множны *босыя* – для ўсіх родаў); “калі націск прыходзіцца на канчатак, то ў родным склоне – *ога*, калі націк ня прыходзіцца на канчатак, а на аснову, то – *ага: сьвяты – сьвятога, добры – добрага, сiні – сiняга*”; таксама апісваюцца “тыя прыметы, што азначаюць якасьць (на пытаньне *які?*), могуць мець тры ступені гэтае якасьці, або тры ступені прыраўнаваньня: 1-ая ступень – *звычайная: зялёны, ая, ае, вялікі, ая, ае*; 2-ая ступень – *вышэйшая: зелянейшы, вялікшы*; 3-я ступень – *найвышэйшая: найвялікшы, найзелянейшы*, або *самы зялёны, самы вялікі*, ці *за ўсіх найзелянейшы, ад усіх найвялікшы*. Некаторыя прыметы маюць няправільныя ступені прыраўнаваньня: *добры – лепшы, найлепшы; благі – горшы, найгоршы; малы – меншы, найменшы*” (усюды ў прыкладах курсіў наш. – Н.М.) [3, с. 31].

Варта звярнуць увагу на тое, што Б. Тарашкевіч адказна адносіўся да выкарыстання тэрміналагічнай лексікі, яе ўдасканалення, параўнайце: *прымета, імя, дзеяслоў, прыслоўе, чысло, займя, злуч, кліч, прыйма* (выданне 1918 г.); *прыметнік, прадметнік, дзеяслоў, прыслоўе, лічэбнік, займеньнік, прадлог* (зараз – *прыназоўнік*), *злучнік, выклічнік* (выданне 1929 г.). Як бачна, у апошнім выданні ўжываецца амаль цалкам сучасная лінгвістычная тэрміналогія, якой карыстаюцца мовазнаўцы пры любых граматычных апісаннях беларускай мовы.

Зыходзячы з адукацыйнай запатрабаванасці, “Беларуская граматыка для школ” перавыдавалася 6 разоў, апошні раз у ваенным Мінску (1943). Як адказны граматыст, Б. Тарашкевіч пастаянна ўдасканальваў свой падручнік: перапрацоўваў змест, дапаўняў новымі азначэннямі, змяняў структуру падачы матэрыялаў і аб’ём тэарэтычнага і практычнага матэрыялу.

Сучасным карыстальнікам найбольш вядома 5-е выданне “Беларускай граматыкі для школ” (1929), якое было ўзноўлена факсімільным спосабам у выдавецтве “Народная асвета” (1991). Яно дазваляе цяперашнім аматарам роднага слова пазнаёміцца з правапіснымі і граматычнымі нормамі 1920-х гадоў, а таксама параўнаць іх з існуючымі зараз. У гэтым выданні чытаем: “Увесь матэрыял падзелены на два канцэнтрычныя колы: “Першае кола” і “Другое кола”. Першае кола толькі

азнаямляе вучня з граматычным матэрыялам, прывучае яго разбірацца ў мове. <...> Другое кола абыймае той самы матэрыял, толькі шырэй і ўводзіць вучня ў глыбейшы і больш падрабязны разбор. Тутака вучань *вывучае* тое, з чым пазнаёміўся папярэдні год у першым коле” (курсіў аўтара. – Н.М.) [4, с. 4]. Такім чынам, Б. Тарашкевіч, улічваючы, што “Беларуская граматыка для школ” за дзесяць гадоў стала практычным дапаможнікам у школьным навучанні, а таксама ў спасціжэнні граматычнасці дарослымі, выступае пры падрыхтоўцы апошняга выдання падручніка сапраўдным метадыстам.

Так, пры пачатковым азнаямленні з прыметнікам у першым коле (першай частцы) Граматыкі Б. Тарашкевіч піша: “Слова, што азначае не звязаную з часам асаблівасць – прымету, называецца прыметнікам, або іменем прыметным, напр.: *жоўты, чорны, брахлівы, добры, цяжкі*” [4, с. 18–19]. У другім коле ўжо падаецца больш ускладнены для засваення матэрыял і разгорнутае азначэнне: “Прыметнікам або іменем прыметным называецца зменная часціна мовы, што выражае ня звязаную з часам асаблівасць прадмету і адказвае на пытанні *які, якая, якое, чый, -я, -ё?* Прыметнік мае рады (*мужчынскі, жаночкі й ніякі*) і скланяецца, напр.: *сьляпы, сьляпая, сьляпое; сіні, сіняя, сіняе*” [4, с. 85]. Далей аўтарам “Беларускай граматыкі для школ” апісваюцца асаблівасці склонавых канчаткаў, разглядаюцца скарачаныя прыметнікі (*грозен, боязен, сіня туча, чорна мора*), прыводзяцца ступені прыраўнавання [параўнання] (*зялёны, сіні; зелянейшы, сінейшы; найзелянейшы, найсінейшы* або *самы зялёны, самы сіні*), падаюцца прыметнікі якасныя (*добры, грозны, сіні*) і прыналежныя (*бацькаўскі, дзедаўскі, матчын*). Указваецца на адметнасць асобных словазлучэнняў: “Да прыметнікаў і дзеясловаў могуць аднасіцца словы, каторыя азначаюць асаблівасці асаблівасцей, напрыклад: *дужа сьветлы, ясна сьвеціць*” [4, с. 31].

Прыведзеныя ілюстрацыі паказваюць тую вялікую ўвагу, з якой Б. Тарашкевіч ставіўся да любых пытанняў тагачаснай беларускай пісьменнасці ў пошуках аптымальных шляхоў нармалізацыі мовы. Ён здолеў, як ніхто да гэтага, выявіць галоўныя заканамернасці беларускай літаратурнай мовы на ўсіх ярусах моўнай сістэмы. Вучоным былі правільна вызначаны галоўныя граматычныя катэгорыі беларускай мовы, у прыватнасці, характэрныя і для словазмянення прыметніка. Менавіта таму і сёння, як і сто гадоў таму назад, кожны адукаваны карыстальнік ведае, што прыметнік сучаснай беларускай літаратурнай мовы змяняецца па ліках і склонах, а ў адзіночным ліку – па родах. Самі ж марфалагічныя катэгорыі роду, ліку і склону прыметнікаў выяўляюцца сінтаксічна і паўтараюць марфалагічныя значэнні катэгорый назоўнікаў, да якіх яны дапасуюцца і з якімі ўтвараюць азначальныя словазлучэнні. Катэгорыя роду прыметнікаў указвае на тое, што прымета ўласціва прадмету (асобе або з’яве), які выражаны назоўнікам мужчынскага, жаночага або ніякага роду (*прыгожы*

хлопец, прыгожая дзяўчына, прыгожае дзіця), а катэгорыя ліку прыметнікаў указвае на тое, што прымета ўласціва прадмету (асобе або з’яве), які выражаны назоўнікам у форме адзіночнага або множнага ліку (*добры сусед, добрыя суседзі*). Катэгорыя склону прыметнікаў паказвае, што прымета ўласціва прадмету (асобе або з’яве), які выражаны назоўнікам у форме таго ці іншага склону (*малады настаўнік, маладога настаўніка*), а таксама з’яўляецца азначэннем да назоўніка ў адпаведным склоне.

У беларускай мове скланяюцца толькі поўныя прыметнікі, а іх скланавыя канчаткі ў адзіночным ліку адрозніваюцца ў залежнасці ад роду (мужчынскага, жаночага ці ніякага), месца націску (на аснове ці на канчатку), а таксама ад характару канцавой зычнай асновы: на парна-цвёрдую зычную (*новы, мілы, цвёрды*), на парна-мяккую зычную (*сіні, хатні, вячэрні*), шыпячыя (*прыгожы, гарачы, чарапашы*), заднеязычныя (*доўгі, цяжкі, сухі*). Прыметнікі множнага ліку не маюць родавых адрозненняў, а скланавыя канчаткі якасных і адносных прыметнікаў усіх трох родаў супадаюць. Трывалыя моўныя традыцыі творча развіваюцца сучаснымі лінгвістамі.

Акадэмічнымі мовазнаўцамі выдадзены нарматыўны даведнік “Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя”, у якім зафіксавана звыш 20 тысяч прыметнікаў, з поўнай парадыгмай словазмянення, што ўлічвае марфалагічныя асаблівасці лексіка-граматычных разрадаў якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў беларускай літаратурнай мовы, з’яўляецца інавацыйным даведнікам [1]. Такое фундаментальнае граматычна-арфаграфічнае апісанне словазмяняльнай парадыгматыкі прыметнікаў адлюстроўвае багацце сучаснай мовы, садзейнічае павышэнню культуры мовы і маўлення.

Апошнія даследаванні, накіраваныя на вывучэнне лексіка-семантычных палёў (ЛСП) блізкароднасных беларускай і рускай моў, таксама накіраваны на ўстанаўленне пытанняў сістэмнасці, тыповасці і заканамернасцей праяўлення моўных сістэм, у тым ліку і ў адносінах да ад’ектываў. “Такі напрамак вывучэння карэлюючых фрагментаў лексікі дзвюх моў з’яўляецца надзвычай важным для далейшай распрацоўкі тэарэтычных пытанняў, што яшчэ не атрымалі ў айчынай лінгвістыцы належнага развіцця, а іменна, пытанняў аб прынцыпах і методыцы міжмоўнага супастаўлення лексічных мностваў” [2, с. 18]. Параўнайце, напрыклад: ад’ектыўныя элементы ЛСП “рух без перамяшчэння” рус. **Недвiжiмый** і **недвiжный**. Находзяцца без движения, не двигающийся, неподвижный. *Андрей проскакал мимо лежащего тела, заметив только, что солдат был изуродован и недвижим* // бел. **Нерухомы перан**. Які не змяняе свайго выразу. *Васковы твар бацькі, безжыццёвыя шклянныя вочы, нерухомыя сцятыя вусны – адразу зразумеў: бацька нежывы; Застылы*. Нерухомы, анямелы. *Не маючы сілы паверыць у тое, што сталася, я здзічэла ўзіраюся ў яго потны застылы твар*. Прааналізаваны фактычны

матэрыял паказаў, што лексіка-семантычныя групы прыметнікаў з агульным лексічным значэннем прыметы ‘рух без перамяшчэння’ як фрагменты лексіка-семантычных палёў нават у блізкароднасных мовах маюць розную лексічную нападняльнасць.

Фундаментальнасць сучасных даследаванняў, прысвечаных ад’ектыўнай тэматыцы, паказвае эвалюцыю распрацоўкі навейшых падыходаў і метадык на працягу амаль ста гадоў кадыфікацыі беларускай літаратурнай мовы. Але самае галоўнае, што ўсё гэта базіруецца на закладзеным Б. Тарашкевічам у навучальнай “Беларускай граматыцы для школ” падмурку.

Ацэньваючы па сутнасці значэнне падручніка, які ўпершыню абагульніў пісьмовыя традыцыі, неабходна падкрэсліць, што пяць невялікіх раздзелаў першага выдання “Беларускай граматыкі для школ” Б. Тарашкевіча (1 – *гукі*, 2 – *часціны мовы*, 3 – *падзел слова*, 4 – *праваніс*, 5 – *сказ*) – гэта асобныя, самастойныя раздзелы сучасных нарматыўных граматык, комплексных даследаванняў, фундаментальных слоўнікаў беларускай мовы, дзе моўная сістэма ўяўляе сабой складаную структуру апісання, у якой пераплятаюцца фаналогія, марфалогія, марфаналягія, словаўтварэнне, сінтаксіс.

Літаратура

1. Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / В.П. Русак [і інш.]; навук. рэд.: В.П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1135 с.
2. Нікалаева, В.М. Да пытання аб кантрастыўным даследаванні лексічных сістэм рускай і беларускай моў / В.М. Нікалаева // Беларуская лінгвістыка. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – Вып. 71. – С. 9–21.
3. Тарашкевіч, Б.А. Беларуская граматыка для школ / Б.А. Тарашкевіч. – Вільня : Друк. М. Кухты, 1918. – 76 с.
4. Тарашкевіч, Б. Беларуская граматыка для школ / Б. Тарашкевіч. – Вільня : Беларуская Друкарня ім. Фр. Скарыны, 1929. – 132 с.

Н.Е. Минина

(доцент кафедры РКИ ВГУ имени П.М. Машерова)

И.Я. Кураш

(старший преподаватель кафедры РКИ ВГУ имени П.М. Машерова)

СИНОНИМИЧЕСКИЕ ЗАМЕНЫ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РКИ

При изучении иностранного языка, в том числе и русского, основной задачей является развитие коммуникативных навыков, умения общаться в различных учебных и бытовых ситуациях. На начальном этапе изучения языка набор языковых средств учащихся ограничен, зачастую это готовые языковые штампы, заученные конструкции, реплики диалогов. По мере освоения лексики и грамматического строя иностранного языка расширяют-